

SZÓBA HOZNI A SZÓBA HOZHATATLANT

Szilágyi Ákos: *halálbarokk. A semmi polgárosítása*

Szilágyi Ákos új esszékötete barokkosan nagy-szabású mű. Nemcsak terjedelme miatt, noha az sem elhanyagolható — 588 oldalas könyvről van szó, mely nagyalakú lapján, sűrűn teleírt lábjegyzeteiben mintegy ezer átlagos könyvoldalnnyi szöveget tartalmaz —, hanem az esszé-ekben megjelenített világ gazdagsága, összetettsége miatt is. Mert bár a könyv alcímével a „semmit” ígéri, sokkal inkább igaz rá az, hogy „minden” megvan benne. Legalábbis azok minden. A huszonhat írás között találunk rövid esszét, könyvnyi tanulmányt, laudációt és recenziót; olvashatunk nyelvfilozófiai fejtegetéseket, elemzéseket a kortárs magyar irodalomról, a hangzó költészetről, Auschwitzról mint történelmi bűnről, a temetés kultúrájáról, a nevetésről vagy éppen a gyermekségről. Ha azt mondom, hogy ez a sokféleség zavarba ejtő, nem egy üres kritikus közhelyet akarok elsűtni — és nem is föltétlenül dicséretnek számom ezt a jelzőt. Az írások színvonalát tekintve ugyanis nem mindegy, hogy miről ír Szilágyi.

Szerintem akkor a legjobb és legeredetibb, amikor valamely konkrét tárgyat — szöveget, kulturális jelenséget, filozófiai, teológiai stb. problémát — jár körül; és paradox módon éppen akkor a legkevésbé izgalmas és eredeti, amikor — mint afféle filozófus — önmaga teremti meg tárgyát. Ezért gondolom kevésbé sikerültnek a kötet első két írását. Az alcíme szerint a prológuusz szerepét betöltő *Hősöm: here* című szöveg (találós az ajánlás hagyományát kiforgató ajánlása: „Parti Nagy Lajostól szeretettel”) igazán csak az utolsó bekezdésében mond valami izgalmasat — de akkor aztán olyat, hogy arra érdemes odafigyelnünk. „Amiről nem lehet beszélni, csakis arról kell beszélni. Tulajdonképpen másról, mint erről, beszélni sem érdemes, és lényegében nem is lehet. Mivel annak helyét is a beszéd jelöli ki — negatívan, persze —, *amiről* nem lehet beszélni (nem, mert tilos, hanem mert *szóba hozhatatlan*, vagyis elérhetetlen a beszédben, a nyelv értelmi világának határai között). E néma tartomány szinte kikényszeríti a beszédet. *Egyedül arról érdemes beszélni, amiről nem lehet.*” (17.; kiemelések itt és később az eredetiben.) A wittgensteini tétel megfordítása, a mondhatatlan nyelvív tétel-

nek követelménye súlyos értelmet nyer annak a könyvnek az elején, mely címében a halált, ezt a valóban „szóba hozhatatlant” hordozza, és amely — ha a legtöbb írásnak nem is közvetlen tárgya a halál — mindvégig reflektál arra. Érdekes azonban ide másolni az előbbi idézet folytatását is. „Az irodalom kényszeres beszéd. Úti figura docet.” Sajnos a *kényszeres* jelző illik az esszé első nyolc oldalának bőbeszédűségére. És illik a *Nyelvjáték* alcímű második írásra, a *Banben-ben az igazságra* is, melynek még olyan jelentékeny zárata sincs, mint az első szövegnek, és amelyre így azt kell mondanom: semmi értelme sincs, még szellemes szofizmusnak sem nevezném, inkább csak filozofikus fecsegésnek. Talán túlzónak tűnnek ezek a szavak, mégis fontosnak tartom leírni őket, mert — az előbbiekre dacára — Szilágyi Ákos egyébként remek esszéista. Ezért is tartom szerencsétlen szerkesztői döntésnek, hogy az említett két munka került a kötet élére.

A könyv fölépítése egyébként meglehetősen nagy változatosságot mutat. Szilágyi megtehetné volna, hogy tematikusan csoportosítja szövegeit, de nem ezt az utat választotta. Azáltal, hogy látszólag minden rend nélkül követik egymást a legkülönbözőbb kérdéseket körüljáró szövegek, talán jobban érzékelhetővé válik az a széles látókör, mely a szerző szellemi tájékozódását meghatározza. Ugyanakkor sokkal inkább olvasóbaráttá és használhatóvá lehetett volna tenni a könyvet az által, ha tárgyuk szerint rendezték volna a szövegeket, vagy legalább a tartalomjegyzékben föltüntettek volna alcímeket, netán névmutatóval látták volna el a könyvet. Így ugyanis nem biztos, hogy minden potenciális olvasó számára egyértelmű, hogy például a címadó írásban Szilágyi éppen Borbély Szilárd *Halotti Pompáját* elemzi. Ez azért baj, mert naivitás volna azt gondolni, hogy számosan akadnának a magyar olvasók között, akik végigolvassák a könyvet — viszont némelyik esszé számára minden bizonnyal sokkal több olvasót lehetne szerezni, ha jelezve volna, miről is szólnak az egyes darabok. Nézzük meg először, hogyan közelíti meg Szilágyi Ákos, aki maga is költő, a kortárs magyar irodalmat. A könyv harmadik írása, az *Irodalmak együttállása* diagnózisa szerint — melynek sokat mondó szubverzív alcíme is: *Kivezetés a nemzeti irodalomból* — nem a nemzeti irodalom paradigmájával írható le az irodalom alakulása, hiszen — némiképp leegyszerűsítve — sokkal inkább

használható az a képlet, mely szerint annyi irodalom van, ahány író. Szilágyi külön írást szentel a már említett Borbély Szilárdnak, valamint — kötetbeli sorrendjük szerint — Rakovszky Zsuzsának, Tandori Dezsőnek, az *Iskola a határont* lemásoló Esterházy Péternek, Kertész Imrének, Spiró Györgynek, Kukorelly Endrénének, Kovács András Ferencnek és Térey Jánosnak. Két írást emelnék ki ezek közül. A *költészet hangjai* című szöveget azért tartom nagyon fontosnak, mert Rakovszky költészete kapcsán megfontolandó ajánlatot tesz az úgynevezett „női líra” befogadására, amennyiben mint formát értelmezi azt, és ezáltal értelmezési keretet kínál olyan kérdések megválaszolására, melyeket számos líraértelmező, akinek nincs affinitása a *gender* szempontú irodalomértés iránt, inkább föl sem tesz. Ezzel is összefügg az az érzékeny elemzése, melynek tárgya a Rakovszky-olvasásban — és persze általában a líraolvasásban — oly fontos kérdés, a lírai hangé. „Az egzisztencia hangja odaátról jön, a személyiség másvilágáról. Bizonyos értelemben csakugyan *síri hang* — az élőhalottak hangja. Az olvasó a hang metaforája szerint olvas minden irodalmilag formált, tehát felidézé irányultságú szöveget — mint azt Paul de Man mutatja be az elbeszélői hangot elemezve *Az olvasás allegóriái* című művében. A felolvasó pedig ezt a belülről, a »szövegből« hallott-elképzel, a szerző és olvasó (immanens szerző és immanens olvasó) közös alkotásaként létesült hangot idézi fel, föltéve, hogy a szöveget nem pusztán recitálja, hanem előadja, megeleveníti.” (187.) A másik írás, melyet ki kell emelnem, a *Fogság* című Spiró-regényről szóló (*A világ mint fogság*). Ez a szöveg a kötet leghosszabb írása, szerintem megérte volna önálló, kis könyvként kiadni. Bár erre is jellemző Szilágyi bőbeszédűsége, egyetlen mondatát sem éreztem fölöslegesnek, és a majd’ nyolcvan oldalas, mintaszerűen alfejezetekre tagolt szöveget végig nagy érdeklődéssel olvastam. Ebből is idézek egy részt, megmutatandó, hogy Szilágyi milyen különböző regisztereken tud megszólalni. „Ilyenformán persze az »implicit« szerzőt nemigen érinti meg »a szerző halott!« harci kiáltásában magasra csapó pátosz, amelyben avantgárd napiparancs (»meghalsz! vagy véged van!«, vágyfantázia (»bár már meghaltál volna, te dögl«, vagy »meghaltál már, mit hősködsz itt?!«) és száraz helyzetjelentés (»a halál, hölgyeim és uraim, ezennel beállt«) keveredik.” (307–308.) A már-már szatirikus hangvételi szövegrész után hasznos és hosszú lábjegyzet áll, melyben Szilágyi frapánsan eligazítja olvasóját az elmúlt néhány évtized irodalomtudományának a szerző fogal-

mával kapcsolatos elképzeléseiről, néhány vonatkozó szakirodalmi tétel megadásával segítve a további tájékozódást. Nagyon meggyőző, ahogy Szilágyi a Spiró-regényt értelmezve a hős és a szerző tudása közötti különbségeket elemzi (313.), vagy a regény nyelvét a modernitás keretein belül helyezi el (343.).

És ha már a modernitásnál tartunk. Némi képp meglepett, hogy ne mondjam: megdöbbenett, hogy Szilágyi, aki önmagát „mint afféle végmodern”-t (64.) határozta meg, néhány ponton milyen fölületesen értékeli a posztmodern. „A veszteség általános érzülete és jellegzetes kifejezésformái, költői-retorikai alakzatai is elvesztek, visszahozhatatlanul. A szüntelen imitációk és idézetek mit sem változtatnak ezen, hiszen nem az eleven érzületet, hanem az érzület kifejezésére szolgáló, de már teljesen kiüresedett poétikai és ikonográfiai kliséket hozzák vissza...” (267.) Hogy az imitáló, a hagyományt átértelmező művészet mögött ne volna eleven érzület? Ez legalábbis vulgáris értelmezésnek tűnik számomra, melyet leginkább a kortárs irodalmat nem olvasó és azt szidalmazó úri közönség részéről tudok elképzelni — egy pillanatig sem gondolom, hogy Szilágyi Ákos ilyen volna. Még kevésbé tartom meggyőzőnek a dekonstrukcióról adott jellemzését. „A dekonstrukció: a semmi nagybani elő-állítása. Semmi gyártásra szakosodott szellemi nagyüzem. Sőt, agy-üzem! (Ha már!) Az agytalanító semmi.” (575. Egy másik helyen valamelyest árnyaltabban közelíti meg a szerző a kérdést: 161., 57. jegyzet.) Mit lehet erre mondani? Röviden csak annyit, hogy a dekonstrukció nem destrukció. Persze tudom én, hogy Szilágyi Ákos nem pontosan úgy gondolja, ahogy írja, és azt is tudom, hogy az esszé műfajának mások a játékszabályai, mint a tudományos tanulmányénak, és a szerző itt játszik a nyelvvel, túlfogalmaz — de szerintem kár ennyire túlfogalmaznia. (Még valaki ebből a jellemzésből alkot képet az utóbbi évtizedek egyik legfontosabb elméleti fejleményéről...)

Hogy világos legyen, nem azzal vádolom Szilágyi Ákóst, hogy ne ismerné a posztmodernnel, dekonstrukcióval kapcsolatos irodalmat, gyorsan leszögezem, ennek az ellenkezője igaz. Nem túlzás, ha azt mondom, lenyűgöző az a tudásanyag, melyet a szerző írásaiban mozgat: ismeri és továbbgondolva hasznosítja az esztétika, a filozófia, az irodalom-, nyelv- és történelemtudomány, valamint a szociológia, a teológia (stb.) magyar nyelven megjelenő irodalmának szinte egészét. Számos nyugati munkát is idéz, és — utójára hagytam a legfontosabbat — gyakorlatilag benne él az orosz kultúrában és szellemi életben. Nagyon izgalmasak

azok az írásai, melyekben a szovjet világot mutatja be — ne feledjük, Szilágyi Ákos publicista-ként is komoly munkásságot tudhat magáénak, és a társadalmi jelenségekkel szembeni éleslátása a *halálbarokk* esszéiben is megmutatkozik. Így például a *Dívány és per* című írásban, melyben a szerző párhuzamot von a koncepció perekben és a pszichoanalitikus vizsgálatban kirajzolódó antropológia között. Csak röviden idézem fontos megállapítását. „Rendes ember úgy él, mint az állat, vagy nem él, hanem működik, megbízhatóan és pontosan, mint a gép. Az emberi és az állati helyet cserélnék egymással, hogy minden igazán emberit *mint állatit* démonizáljanak, kriminalizáljanak és nyomjanak el az emberben, az állatit pedig *mint igazán emberit* eszményítsék, istenítsék és felszabadítsák benne. Az ember — beteg állat. Betegsége éppen az, hogy ember: szabad öntudat, a reflektált élet minden kínjával és örömeivel.” (95.) Nagyon pontosnak érzem ennek az írásnak azt a megkülönböztetését, mely szerint Kádár János elhíresült utolsó beszédének pszichodráamája nem a tragikus, hanem a katasztrofális fogalmával írható körül. (115.) Igen találó, és reflektált nyelvzemléletet tükröző az a megállapítása is, hogy a kádári „vallomás” *töredezett, de nem töredelmes.* (116.) Szilágyi Ákos pontosan elemzi a sztálini korszaknak a halálhoz való viszonyát; többek között azt a mozzanatot, hogy a Lenin holttestét meglátogató emberek pillantása egyetlen nagy pillantássá áll össze, mely nem engedi meghalni a halottat, és így betölti a halálával keletkezett űrt. (395.) Példaértékű a fasiszta halálkultuszról adott két oldalas összefoglalása is. (372–373., 194. jegyzet. Itt kell megjegyezni, hogy az ehhez hasonló hosszú lábjegyzetek, legyenek mégoly hasznosak és informatívak, olykor — ha a szerző barokkos mértéktelenséggel él velük — megnehezítik a szöveg olvasását. És akkor nem hallgathatom el azt a szerkesztési hibát sem, hogy a lábjegyzetek számozása jó néhány ponton elcsúszott.) Szilágyi írásainak erényei között meg kell említenünk gondolkodásának radikális következetességét is. Kertész Imre esszéjére gondolok itt elsősorban, mely már három mottójával is lenyűgöz és letaglóz: Szilágyi úgy helyez egymás mellé egy Kertész-, egy Pílinuszky- és egy József Attila-idézetet, hogy ezek a citátumok, melyek valószínűleg nem tudnak egymásról — túlzás nélkül mondhatom —, lélegzetelállító módon, mint egymás kommentár-

jai tűnnek föl. (277. — sajnos nincs hely ide másolnom őket.) „Az Auschwitz utáni világállapot emberének, a túlélőnek épp az a kérdése: *áthúzható-e, töröljel alá helyezhető-e, érvényteleníthető-e* valamiképpen a *világgal* Auschwitz? Maradt-e még valami a világ igazságából, bárhol legyen is az most már: Istenben, történelemben, a puszta létben?” (280.) Olyan kérdéseket fogalmaz meg itt Szilágyi Ákos, melyek végiggondolása etikai parancs — kellene, hogy legyen. Hasonló radikalitás jellemzi a *halálbarokk* után néhány hónappal, 2007 karácsonyára kiadott „poémát”, a *Francit* is, mely alcíme szerint „Gyász-koszorú a 20. század sírhalmára”. Hetedik szakaszából idézek.

*gázba Tolsztoj! Dosztojevszki!
honnan az Isten se vesz ki!
gázba minden Mann!*

*gázba Jézus — ő mint kisdéd —
gázba küldik most az Istent
s elnémul a Hang*

*gázba ember! gázba állat!
új rendként még visszaállhat
ami megmaradt*

*sanctus! sanctus! — sír az ének
sírva hallgatják pribékek —
énekel a kar*

Szilágyi költőként sem mond mást, mint esszéíróként. Megfordítva: az esszéista Szilágyi Ákos is költő, nagy nyelvteremtő erővel. Így például a húsz éve halott Hekerle Lászlóhoz címzett *Halotti beszéd*ben, ahol azon elmélkedik, hogy Hekerle kép, mely az ő képzetének falán *függ* — hiszen az élete *függőben* maradt. (226.) Ennek a szövegnek egy részletével fejezem be írásomat, mégpedig egy olyan mondattal, mely a legváratlanabb módon szólítja meg az olvasót, úgy, hogy nem lehet előle kitérni. „Emlékszem, annak idején mennyit beszélgettünk ezekről az egybecsengő halálokról a *Halálnaplót* író Balasával, aki azóta szintén halott (ő is ugyanabban halt meg, mint anyám és Tarkovszkij), ahogy rövidesen halott leszek én is, s az lesz e sorok minden olvasója, előbb vagy utóbb. Csak e sorok nem halnak meg...” (232.) (*Palatinus*, Budapest, 2007)

KRUPP JÓZSEF